

Wady wymowy u osób dorosłych. Badania w grupie studentów z rotacyzmem

Monika Budkowska

STRESZCZENIE

Tematem niniejszego artykułu jest rotacyzm właściwy u młodych osób dorosłych – studentów uniwersytetu. W pierwszej części artykułu prezentuję podstawy teoretyczne badań własnych z uwzględnieniem zagadnienia realizacji fonemu [r] w języku polskim i językach obcych, tych, których najczęściej uczą się dzieci i młodzież w Polsce, a także problematyki dyslalii. Celem badań empirycznych było uzyskanie informacji o rotacyzmie w aspekcie objawowym i przyczynowym oraz o wpływie tego zaburzenia na funkcjonowanie młodych ludzi, komunikowanie się z otoczeniem, edukację, ze szczególnym uwzględnieniem nauki języków obcych. Procedura badań objęła pierwszoplanowo: rozmowę tematyczną, ankietę dotyczącą indywidualnych problemów realizacyjnych oraz sposobu ich postrzegania przez osoby badane, ocenę artykulacji na podstawie próby czytania, ocenę fonemu [r] w izolacji, ocenę uwarunkowań wady wymowy. Artykuł ukazuje także, na ile badani są świadomi ujawnianych przez siebie trudności oraz jaka jest ich wiedza na temat wad wymowy i ich etiologii.

SŁOWA KLUCZOWE

wada wymowy, rotacyzm, głoska [r] w językach obcych, wpływ rotacyzmu na życie codzienne

SUMMARY

The subject of this article is proper rhotacism in young adults – students of the university. In the first part of this article I present the theoretical basis of own research, taking into account issues of articulation

of sounds [r] in Polish and foreign languages, those most often are learnt by children and youth in Poland, as well issue of dyslalia. The aim of empirical studies was to obtain information about rhotacism in aspect of symptomatic and causal, and about the impact of this disorder on functioning young people, to communicate with the environment, education, with particular emphasis on language learning. The test procedure took in priority: the thematic conversation, the survey on individual implementation problems and how they are perceived by the subjects, the assessment of articulation based on a trial of reading, the evaluation of articulation sounds [r] in isolation and the assessment of conditions speech defects. The article shows also how many respondents are aware of the difficulties disclosed by themselves and what is their knowledge about speech defects and their etiology.

KEY WORDS

speech defect, rhotacism, phone [r] in foreign languages, the impact of rhotacism on everyday life

PODSTAWY TEORETYCZNE

Jak wskazuje *Encyklopedia języka polskiego* pod redakcją Stanisława Urbańczyka (1992), artykulacja to zespół ruchów i pozycji zajmowanych przez narządy mowy w trakcie wytwarzania głoski. Poprawna artykulacja to droga do skutecznej komunikacji. Kompetencja komunikacyjna jest zaś warunkiem wszelkich społecznych zachowań językowych (Grabias, 2003). Człowiek podlega procesowi socjalizacji, dzięki mowie poznaje rzeczywistość (Grabias, 2000). Czy nieprawidłowa artykulacja tylko lub aż jednej głoski może wpływać na całe życie jednostki? Czy ma znaczenie przy wyborze zawodu, decyduje o wykonywanej pracy, życiu społecznym, relacjach międzyludzkich i o tym, jak postrzega siebie osoba z wadą wymowy?

W języku polskim za normatywny uznaje się tylko jeden sposób realizacji fonemu [r] – jest to głoska przedniojęzykowo-dziąsłowa, półotwarta, dźwięczna, ustna, twarda (Wierzchowska, 1971; Karczmarczyk, 2012). Głoska [r] jest głoską fizjologicznie trudną – wymagana jest tu elastyczność, szybkość i precyzja ruchów języka (Kania, 2001). Rotacyzm to druga co do częstości występowania wada wymowy; dotyczy ona kilkunastu procent osób z dyslalią (13,6% – podaje Słodownik-Rycaj, 2008). Głoska [r] późno pojawia się w toku rozwoju mowy, cechuje ją przy tym największa liczba zniekształceń (Jastrzębowska i Pelc-Pękala,

1999). W odniesieniu do miejsca artykulacji powszechnie wyróżnia się następujące rodzaje rotacyzmu (rerania) właściwego: rotacyzm języczkowy (uwularny), rotacyzm jednoudereniowy, tak zwane reranie niepełne, rotacyzm boczny (lateralny), rotacyzm wargowy (dwuwargowy), wargowo-zębowy, międzyzębowy, wargowo-językowy, przyzębowy, przydziąsłowy, podniebienny, gardłowy (faryngealny), krtaniowy (welarny), rotacyzm wieloudereniowy (reranie hiperpoprawne) – mogą też wystąpić inne, osobliwe postaci rotacyzmu (Jastrzębowska i Gałkowski, 1999; Rodak, 2002; Skorek, 2001; Sołtys-Chmielowicz, 2001, 2008b). Notuje się, że niektóre osoby, z różnych przyczyn, nie opanowują wymowy [r] – w wieku dorosłym realizują ten fonem w postaci deformacji.

Warto podkreślić, że głoska ta w innych językach (tych, których najczęściej uczą się dzieci i młodzież w Polsce) realizowana jest w odmienny sposób niż w języku polskim:

1. Jak stwierdza Bronisława Bałutowa (1972), „brzmienie angielskiego [r] jest tak różne od polskiego, że najlepiej zapomnieć w ogóle, że oznaczamy je tą samą literą” (s. 98). Sam sposób artykulacji podobny jest bardziej do polskiego [ż]. By dobrze realizować fonem [r] w języku angielskim, osoby z polskimi nawykami artykulacyjnymi powinny przy szeroko otwartych ustach, zawiąć język do góry tak, by brzeg znalazł się tuż za dziąsłami. Kolejnym krokiem do uzyskania dźwięku jest energiczne opuszczenie brzegu języka, pamiętając o wymawianiu [ż]. Przy tym krótkim przybliżeniu języka do dziąsła uzyskuje się szelest przypominający [ż], ale o wiele krótszy. Według wskazań Bałutowej, póki właściwa dla języka angielskiego wymowa [r] nie zostanie opanowana, dobrze jest przyzwyczaić się do tej głoski, tak odmiennej od polskiej realizacji [r], przez zastępowanie jej w wyrazach spółgłoską [ż]. Wargi przy artykulacji angielskiego [r] są lekko zaokrąglone.

Jak wynika z powyższego opisu, osoby z wadą wymowy ujawnianą w naszym języku ojczystym niekoniecznie muszą mieć trudności przy nabywaniu języka angielskiego (na zajęciach z tego przedmiotu w szkole, a także w pracy w charakterze lektora języka angielskiego).

2. W języku niemieckim Norbert Morciniec i Stanisław Prędota (1973) wskazali na dwie realizacje fonemu wibracyjnego. Pierwszy to [r] przedniojęzykowe, które powstaje na skutek uderzeń koniuszka języka o tylną część górnych siekaczy lub górnych dziąseł. Drugi to [r] języczkowe, zwane uwularnym, podczas realizacji którego drga języczek kończący podniebienie miękkie – w czasie wymowy uderza on o tylną część grzbietu języka. Obie te realizacje w języku niemieckim stanowią normę wymawianiową, orzekają autorzy – w mowie

młodsze pokolenia dominuje jednak realizacja [r] uwularnego, przez co można uważać je za podstawowy wariant fonemu [r].

Z perspektywy osoby uczącej się języka niemieckiego jako obcego trudność w realizacji tej głoski wiąże się z tym, że uruchomione muszą zostać odmienne niż w języku polskim obszary artykulacyjne. Książki do fonetyki języka niemieckiego nie podają dokładnego sposobu na wywołanie głoski drżącej uwularnej (zwanej przez to też małowężyczkową). Jak wynika z moich rozmów ze studentami lingwistyki stosowanej, najlepszym sposobem uzyskania dobrego dźwięku jest ćwiczenie go w połączeniu ze spółgłoskami tylnojęzykowymi (np. grrr, krrr) oraz płukanie gardła mające na celu uaktywnienie języczka. Problem dydaktyczny powstaje także w wyniku odmiennej dystrybucji głoski w języku niemieckim. W języku polskim głoska [r] występuje we wszystkich pozycjach w wyrazie. W języku niemieckim spółgłoski [r] języczkowe oraz [r] przedniojęzykowe nie występują ani w nagłosie przed spółgłoskami, ani po samogłoskach długich i samogłosce centralnej [ə]. Na końcu wyrazu drgające przedniojęzykowo-dziąsłowe [r] także jest błędne: fonem ten ma charakter zniekształcony, w swoim brzmieniu podobny do [a].

3. Język francuski posiada aż trzy warianty fonemu [r]. Z punktu widzenia fonologii są to osobne fonemy, mają funkcję dystynktywną. Zależnie od sposobu wymawiania rozróżnia się (Płatkow, 1977):
  - a) przedniojęzykowe, podczas realizacji którego drga czubek języka. Jest to wariant zbliżony fonicznie do wibracyjnego, spotykany między innymi w językach słowiańskich;
  - b) języczkowe, tak zwane uwularne, realizowane poprzez drgania języczka podniebiennego, w tyle jamy ustnej. Ta forma realizacji stanowiła kiedyś jedną z cech wymowy arystokracji francuskiej, która bardzo często z powodu licznych manier realizowała głoskę [r] w postaci przydechowego [h];
  - c) paryskie, środkowojęzykowe, które jest głoską typu szczelinowego i powstaje poprzez zbliżenie tylnej części grzbietu języka do podniebienia, przy czym czubek języka spoczywa przy nasadzie dolnych zębów. Powietrze wytwarza wtedy odgłos lekkiego, dźwięcznego tarcia. Przy realizacji tej głoski nie występuje wibracja.

Choć ucha Francuzów nie razi polskie [r] przedniojęzykowo-dziąsłowe, to standardowy uważa się wariant środkowojęzykowy tego fonemu. W realizacji fonicznej taka głoska traci dźwięczność na końcu wyrazu i w sąsiedztwie spółgłosek bezdźwięcznych.

4. W języku hiszpańskim spółgłoskę [r] wymawia się, uderzając końcem języka o dźwięka (Nowikow, 2012) – w trakcie, gdy język przywiera do dźwięka, czyli tak zwanego zwarcia i otwarcia, kiedy język odrywa się od nich, wydychanie powietrza powoduje wibracje przedniej części języka. Hiszpańskie [r], w porównaniu z polskim sposobem wymawiania tej głoski, realizuje się bardziej energicznie, a sama artykulacja jest bardziej wyrazista. W wygłosie sylabicznym lub wyrazowym często ma charakter bardziej szczelinowy. To, co w języku polskim uważane jest za formę hiperpoprawną, w języku hiszpańskim stanowi wariant wymawianiowy. Spółgłoska ta w języku hiszpańskim w odróżnieniu od [r] w języku polskim jest formą wieloudereniową. Jej artykulacja polega na zwiększonym napięciu przodu języka. Dzięki temu narząd ten może być wprawiony w mocne drgania przez wydychane powietrze. Na skutek tego [r] hiszpańskie ma takie brzmienie, jakby stanowiło potrójną realizację głoski [r] w języku polskim.

W praktyce wymawianiowej zdarza się, że na przykład końcowa spółgłoska może być realizowana odmiennie w zależności od sytuacji i osoby mówiącej – znaczenie wyrazu nie ulega żadnym zmianom, bez względu na to, czy pojawi się w nim głoska drżąca, wieloudereniowa, czy szczelinowa (nie uznaje się też tego za odstępstwo od normy wymawianiowej).

Odmienne – w stosunku do języka polskiego – realizacje fonemu [r] w innych językach pozostają interesującym zagadnieniem w kontekście nauki języków obcych w przypadku osób z wadą wymowy.

PROBLEMATYKA BADAŃ. METODYKA

Tematem niniejszego artykułu, jak wspomniano, jest rotacyzm właściwy u młodych osób dorosłych – studentów uniwersytetu.

O zawężonych możliwościach komunikacyjnych osób z rotacyzmem pisała już Anna Sołtys-Chmielowicz (2001). Zdaniem tej autorki wadliwe [r] ogranicza często wybór zawodu – trudno wyobrazić sobie logopedę niepoprawnie realizującego tę głoskę, nauczyciela przedszkolnego, aktora, spikera, prawnika czy nawet pilota samolotowego. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Małgorzatę Skolimowską-Gradek (2013), część osób z zaburzeniami mowy często nie jest w stanie sprostać społecznym wymaganiom, które stawia przed nimi życie. W efekcie nierzadko rezygnują ze swoich ambicji czy planów zawodowych ze względu na problemy artykulacyjne. Trudności osób z rotacyzmem właściwym funkcjonujących w moim otoczeniu, ich liczne dygresje i pytania dotyczące etiologii tej wady wymowy, jej rodzajów, metod wywoływania głoski [r] oraz ich skuteczności

skłoniły mnie do wielopłaszczyznowego ujęcia tego tematu. Celem badań było uzyskanie informacji o rotacyzmie w aspekcie objawowym i przyczynowym oraz o wpływie tego zaburzenia na funkcjonowanie młodych ludzi, komunikowanie się z otoczeniem, edukację, ze szczególnym uwzględnieniem nauki języków obcych.

Procedura badań własnych uwzględniała:

1. Zgromadzenie danych ogólnych (tu: imię i nazwisko, wiek, płeć, miejsce zamieszkania, kierunek studiów, praca).
2. Swobodną rozmowę o tematyce neutralnej, niezwiązanej bezpośrednio z zaburzeniami mowy (np. studia, praca, miejsce zamieszkania).
3. Ankietę, która obejmowała 15 następujących pytań:
  - Czy Twój zawód/przyszły zawód jest związany z pracą głosem?
  - Czy Ty sam/a zwróciłaś/eś uwagę na swoją odmienną wymowę? Kiedy? Kto zwraca na to uwagę? W jakich sytuacjach?
  - Czy w Twoim otoczeniu ktoś jeszcze odmiennie wymawia głoskę [r]?
  - Czy kiedykolwiek z tego powodu śmiano się z Ciebie? Żartowano? Przedrzeźniano?
  - Czy uważasz, że Twój sposób wymawiania głoski [r] stanowi jakiś problem? Możesz być przez to źle zrozumiany?
  - Czy unikasz połączeń wyrazowych/wyrazów z głoską [r]? Zastępujesz/omijasz trudne wyrazy?
  - Czy ten temat budzi w Tobie negatywne emocje? Czy łatwo Ci było odpowiadać na zadawane przeze mnie wcześniej pytania?
  - Czy uczęszczałaś/eś kiedykolwiek na terapię logopedyczną? Jeżeli tak, krótko opisz jej przebieg (jeżeli nie, powiedz dlaczego).
  - Czy sam/a starałaś/eś się jakoś zaradzić trudnościom? Ćwiczyłaś/eś? Szukałaś/eś informacji na ten temat (np. w internecie)?
  - Jakie znasz języki obce? Czy spotkałaś/eś się z jakimiś trudnościami w ich nauce? Jak wymawiana jest w nich głoska [r]?
  - Czy obecnie chciałabyś/chciałbyś uczęszczać na terapię w celu pracy nad głoską [r]?
  - Czy znasz inne osoby, może też osoby publiczne, które wymawiają tę głoskę w odmienny sposób?
  - Czy potrafisz objaśnić, co to jest wada wymowy, podać przykłady?
  - Czy trudności z artykulacją [r] można uznać za wadę wymowy?
  - Jak sądzisz, jakie mogą być przyczyny trudności w wymawianiu głoski [r]?

4. Ocenę artykulacji na podstawie próby czytania.

Realizacje fonemu [r] badane były w wyrazach w sąsiedztwie fonemów samogłoskowych (w nagłosie, śródgłosie i w pozycji wygłosowej, np. *radio – murarz – otwór*), także w grupach spółgłoskowych, z uwzględnieniem miejsca artykulacji innych spółgłosek: dwuwargowych (np. *prąd*), wargowo-zębowych (np. *Wrocław*), przedniojęzykowo-zębowych (np. *artysta*), przedniojęzykowo-dziąsłowych (np. *urlop*), środkowojęzykowych (np. *źródło*), tylnojęzykowych (np. *królik*). Materiał językowy obejmował również wyrazy, w których fonem [r] występował kilkakrotnie (np. *rabarbar*), także z jej podwojeniem (np. *terroryzm*), wyrazy zawierające tak zwane głoski konkurencyjne (np. *kaloryfer*), połączenia wyrazowe (typu: *litr rtęci, ból ręki*) i logatomy (typu: *aroruru, relem*). Na koniec posłużono się tak zwanymi łamańcami językowymi (tu: *Król Karol kupił królowej Karolinie korale koloru koralowego, Czarna krowa w kropki bordo...*).

5. Ocenę realizacji fonemu [r] w izolacji.

GRUPA BADAWCZA

Grupę badawczą stanowiło 6 osób dorosłych (3 kobiety i 3 mężczyzn), w wieku od 21 do 23 lat, z rotacyzmem właściwym.

1. Julia – 21 lat, studentka informatyki.

U Julii podczas artykulacji głoski język przyjmuje ułożenie centralne, brak jest wibracji i pionizacji, w odsłuchu dźwięk zbliżony jest do samogłoski [y]. Prawdopodobną przyczyną odmiennej artykulacji jest mało sprawny język (jak wiadomo, jest to najczęstsza przyczyna deformowania głoski [r] – zob. Czaplewska, 2012).

2. Łukasz – 21 lat, student informatyki, pracownik radia na stanowisku reportera.

Badany realizuje fonem [r] za pomocą jednego uderzenia apeksu o wałek dziąsłowy (tzw. rotacyzm jednoudzeniowy). Prawdopodobną przyczyną jest nieprawidłowe wywołanie głoski podczas terapii logopedycznej i utrwalony niewłaściwy nawyk. Podczas badania sprawności motorycznych trudność sprawia mu skierowanie czubka języka w kierunku nosa.

3. Roman – 23 lat, student stosunków międzynarodowych, pracownik radia (prace techniczne).

U badanego występuje rotacyzm podniebienny. Czasami jest to dźwięk bezwibracyjny, ale jeśli wibracja powstaje, to zachodzi w okolicach podniebienia miękkiego. Nie jest możliwe przedłużenie uzyskanego dźwięku. Przyczyną

jest mała sprawność czubka języka, wobec czego wibracja przenosi się na jego tylną część.

4. Kamila – 21 lat, studentka farmacji.

Występuje u niej rotacyzm o centralnym ułożeniu języka, bezpionizacyjny i bezwibracyjny. Brzmienie głoski i układ języka przypominają samogłoskę [y]. W dzieciństwie stwierdzono u badanej ankyloglosję (przeszła dwukrotnie zabieg przecięcia wędzidełka językowego, bo było to prawdopodobną przyczyną braku pionizacji języka). Z powodu niesystematycznych ćwiczeń i przedwczesnego zaniechania ich nie wypracowano pionizacji języka. U badanej przetrwał też nawyk infantylnego połykania. Jak się podkreśla, w przypadku chirurgicznego leczenia ankyloglosji ważne są codzienne ćwiczenia pionizacji języka, od nowa układa się on w pozycji spoczynkowej, w czynnościach nieartykulacyjnych, takich jak na przykład żucie, gryzienie czy połykanie (Ostapiuk, 2008).

5. Robert – 21 lat, student amerykańistyki.

Jak twierdzi, od dzieciństwa ma świadomość, że deformuje fonem [r]. Rotacyzm Roberta ma postać jednoderzeniową. Prawdopodobną przyczyną odmiennej realizacji może być brak poprawnego wzorca w początkowych latach życia.

6. Anna – 21 lat, studentka psychologii.

U tej badanej obserwuje się brak pionizacji języka oraz brak wibracji. Język znajduje się w pozycji centralnej, a próba przedłużenia dźwięku daje samogłoskę [y]. Przyczyn można upatrywać w zbyt niskiej sprawności narządów artykulacyjnych.

REZULTATY BADANIA ANKIETOWEGO

W wyniku badania ankietowego poczyniono następujące ustalenia:

1. Większość z badanych osób nie przewiduje pracy głosem. Zawód informatyka czy tłumacza, jak twierdzą ankietowani, wymaga wykorzystania głosu jedynie jako narzędzia do komunikacji z innymi osobami. Inaczej jest jednak w przypadku dwóch badanych: studentka farmacji nie wyklucza w przyszłości wykonywania zawodu nauczyciela akademickiego czy pracy w aptece, studentka psychologii zdaje sobie sprawę ze stałego wykorzystania głosu w pracy, w kontakcie z innymi osobami.

2. Ankietowani nie pamiętają momentu uświadomienia sobie swojej odmiennej wymowy. „Nie pamiętam, od kiedy dokładnie, ale od dzieciństwa mam świadomość, że odmiennie wymawiam [r]” – odpowiada Robert. Podobnie opisują to pozostali badani. Jeśli mają jednak wskazać osobę, która zwróciła uwagę na deformację [r], to byli to bliscy, rodzice, a u Łukasza wadę wymowy w wieku dorosłym dostrzegła koleżanka z pracy, zajmująca się tą tematyką.
3. Jak podaje pięcioro badanych, nikt w ich najbliższym otoczeniu nie deformuje głoski [r]. Zaznaczyć tu jednak należy, iż – jak sami przyznają – raczej nie słyszą wad wymowy u innych (czy nawet u siebie, jak w przypadku Kamili i Romana). Jedna osoba (Robert) wskazała na deformację głoski u swojego rodzica.
4. Relacje, dotyczące przykrych wspomnień z okresu dzieciństwa badanych, są rozmaite. Grupa badanych mężczyzn nie przypomina sobie sytuacji, w których by śmiano się lub żartowano z ich odmiennej wymowy. Kobiety relacjonują ten fakt zupełnie inaczej: „najgorszy okres czasu to było gimnazjum: wszyscy mi to wypominali, śmiali się ze mnie” – mówi Julia. Być może należy to wiązać z odmiennością psychiki kobiet i mężczyzn.
5. Osoby z rotacyzmem jednoudereniowym i podniebiennym (w którym pojawia się wibracja) orzekają o dużej wyrazistości swojej wymowy. „Nigdy nie spotkałem się, że byłem źle zrozumiany. Kiedy się skupiam, to ta wada jest dużo, dużo mniejsza” (Roman). Inaczej jest jednak w przypadku tych osób, u których można stwierdzić zupełny brak pionizacji języka przy realizacji fonemu [r]: „Zdarza się, że jestem źle zrozumiana przy podawaniu czegoś w urzędach lub przez telefon. Jest to kwestia: «czy może pani powtórzyć, czy dobrze zrozumiałam?»” (Julia); „Bywam nierozumiana. Szczególnie jak rozmawiam z jakimś obcokrajowcem i on chce powtórzyć po mnie coś po polsku, to zazwyczaj inaczej powtarza [r]” (Kamila).
6. Badani studenci nie stosują na ogół strategii unikania. „Raczej nie unikam słów z [r]. Jedyne może, co ograniczam, to mocne przekleństwa” (Łukasz); „[...] trudno omijać wyrazy z [r], jest ona dość popularna” (Roman); „[...] jeśli muszę powiedzieć «ferrari», to raczej się staram nie, bo ono wzbudza zawsze wiele emocji, ale nie mam z tym problemu, używam tej nazwy. Jak stoi ferrari to nie mówię, że tam stoi samochód, który ma konia w logo” (Kamila). Dla Julii zamiana wyrazów była, jak sama twierdzi, etapem przejściowym w gimnazjum: „Znalazłam sposób. Czytałam mnóstwo książek i szukałam zamienników słów, żeby nie musieć wymawiać tego, czego nie umiałam”.

7. Badani twierdzą, że czują się komfortowo podczas prowadzonych badań. Nie okazują także skrępowania w sposób niewerbalny. Od razu zgodzili się na udział w badaniu, odpowiadają chętnie. Jak stwierdza Kamila: „sam temat jest w porządku. Uważam nawet, że to jest nawet charakterystyczne dla mnie i że łatwiej mnie zapamiętać przez to”.
8. Każda z osób uczęszczała w dzieciństwie na terapię logopedyczną. Badani zgodnie twierdzą, że terapia nie przyniosła efektów z powodu ich własnych zaniedbań i niesystematycznych ćwiczeń. Jedna z osób przerwała terapię także ze względu na złą atmosferę panującą podczas zajęć – w związku z ich grupowym charakterem porównywała się do innych, co zdecydowanie zmniejszało motywację.
9. Po przerwaniu terapii u badanych nadchodził etap próby pogodzenia się ze swoją wadą wymowy. Nie zdarzało się im samodzielnie szukać sposobów pracy nad głoską [r] (także podpowiedzi w internecie, na forach tematycznych).
10. Wiedza badanych dotycząca wymowy głoski [r] w językach obcych jest niska. W trakcie rozmowy badani ocenili swoje możliwości w zakresie nauki języków obcych w rozmaity sposób:
  - „Niemiecki to strasznie ciężki, twardy język, gdzie właśnie wymaga się mojej poprawnej wymowy [...]. W angielskim [r] jest nakreślane, ale nie jest zaznaczane, że jest. Bardziej przypomina mieszanekę [l] czy [ł]” (Julia).
  - „Jak na przykład uczyłem się angielskiego, to panie mówiły, że nie mam najmniejszego problemu z wymawianiem [r], jednak jak miałbym powiedzieć o niemieckim, to to [r] jest tam dosyć mocne i mam problemy z wymawianiem go” (Łukasz).
  - „Przy języku angielskim nigdy nikt mi nie zwracał uwagi na moje [r], myślę, że jest zupełnie inne” (Roman).
  - „Jak mówię po angielsku, to [r] się zupełnie inaczej prezentuje, prościej mi jest wymówić niż w polskim. Przy innych językach jest gorzej, ale gdy nie ma nagromadzenia, jakoś sobie radzę” (Julia).
  - „Angielski znam bardzo dobrze. Głoska [r] wygląda tam inaczej. Nie miałem trudności w nabywaniu języków obcych. Jedyne «world» jest dla mnie nie do wymówienia. Za każdym razem, kiedy wymawiam słowo «world», pluję sobie w brodę, że muszę je wymówić. Staram się unikać, to jest najgorszy zlepek, poza tym używam wszystkich” (Robert).
  - „Było mi ciężko, gdy uczyłam się francuskiego, nie umiałam tego w gardle i próbowałam zastępować polskim, to wychodziło jeszcze gorzej” (Ania).

Większość z badanych osób (prócz studenta amerykanistyki) przy nauce języka obcego nie sięgała do książek z zakresu fonetyki, które objaśniają wymowę głoski [r]. Ponieważ, jak wskazano na wstępie, w językach obcych występują odmienności dotyczące realizacji tego fonemu w stosunku do języka polskiego (podobieństwo artykulacyjne może być nieznaczne), osobom z rotacyzmem właściwym może dodawać to pewności siebie przy posługiwaniu się innymi językami.

11. Połowa badanych deklaruje chęć uczestnictwa w terapii logopedycznej. „Zajęcia z emisji głosu były trochę stresujące. Nie chciałabym już przy całej grupie wystawiać języka i pokazywać, jak nie mówić [r]. Chciałabym też wreszcie do konia powiedzieć «prrr», on w ogóle mnie nie słucha, bo nie rozumie! (śmiech)” (Ania).
12. Niewiele osób potrafi podać znane im osoby, w tym publiczne, deformujące głoskę [r]. Wśród wymienionych pojawiają się jednak Donald Tusk, Hanna Gronkiewicz-Waltz oraz Renata Beger.
13. Charakter definicji wady wymowy formułowanych przez badane osoby najlepiej oddają wypowiedzi typu: „Konkretnej definicji chyba nie ma, może jest to odstęp od ogólnie przyjętych norm, niektórzy nie wymawiają [sz], [cz]. [...] To nie chodzi o bycie zrozumiiałym, to chodzi o odbieganie od normy. To jest wada wymowy” (Łukasz); „Wymawianie czegoś w sposób inny niż wszyscy” (Ania); „To taki stan w którym osoba komunikująca się werbalnie nie jest w stanie w miarę klarowny sposób przekazać swoich myśli. Dopóki jestem zrozumiiała to nie jest wada wymowy” (Roman); „Jako wadę wymowy można uznać niewłaściwe wyrażanie się, na przykład seplenienie, zniekształcenie głoski [r]” (Kamila); „Wada wymowy jest to zaburzenie pracy aparatu gębowego. Nie składa się w taki sposób, aby dźwięk był wypowiedzany tak, jak reszta społeczeństwa mówi” (Robert).
14. Większość badanych jednoznacznie uznaje, iż rotacyzm jest wadą wymowy: „[...] tak sobie myślę, że największą wadą wymowy jest mój przykład” (Julia). Roman prezentuje jednak w tej kwestii odmienne stanowisko: „Nie można powiedzieć, że mam wadę wymowy. Trudności z [r] nie zawsze są wadą wymowy. To zależy, czy to, jak mówię, absorbuje słuchacza”.
15. Badani studenci wskazali na następujące przyczyny wad wymowy: „Przyczyny wady wymowy mogą wiązać się z traumatycznymi przeżyciami w dzieciństwie. Ciężko mi powiedzieć. Być może jakaś też inna budowa anatomiczna gardła, podniebienia” (Łukasz); „Brak kontroli nad językiem, strunami głosowymi” (Roman); „To mogą być wady zgryzu, niechlujstwo, brak skupienia nad

wypowiedzią” (Robert); „To ma związek z okresem, jak dziecko się rozwijało i nie ćwiczyło słów z tą głoską, przez to mu się język nie wyrabia” (Julia); „Język po prostu nie jest sprawny” (Ania); „To jest trochę anatomiczne uwarunkowanie na pewno. W sumie nie wiem, dlaczego tak się dzieje” (Kamila).

OCENA WYMOWY NA PODSTAWIE PRÓBY CZYTANIA

W przypadkach rotacyzmu charakteryzującego się u badanych centralną pozycją języka większość przykładów w próbie czytania nie sprawiała problemów. W wypowiedziach Julii, Kamili i Anny, głoskę [r] zastępuje inna głoska, słuchowo odbierana podobnie do samogłoski [y]. Odczytywane wyrazy są jednak na ogół dość dobrze zrozumiałe. Najwięcej problemów przysporzyły badanym wyrazy zawierające tak zwane głoski konkurencyjne (np. kontroler) czy podobnego typu połączenia wyrazowe (np. centymetr laserowy). Dochodziło także do redukcji [r] w wygłosie. U Kamili zaobserwowano też stałą tendencję do redukcjonowania [r] w przypadku podwojeń – jak tłumaczy studentka wynika to ze świadomości wady i z troski o słuchacza (nie chce eksponować deformacji). Zniekształca to jednak nieco realizację wyrazów – w mojej ocenie niektóre słowa nie byłyby możliwe do zdekodowania poza kontekstem. W rotacyzmie jednoudzerzeniowym wypowiedź jest już wysoce zrozumiała. Dwóch badanych z tego typu wadą nie wykazuje problemów z realizacją głoski w różnych pozycjach w wyrazie – każdy cechuje się jednak pewną „strategią artykulacyjną”. U Łukasza pomoc stanowią pauzy między trudnymi połączeniami wyrazowymi, a także między odczytywanymi po kolei wyrazami. Sposobem Romana na realizację wyrazów „trudnych” jest, jak sam przyznał w wywiadzie, skupienie się na wymowie. Istotnie, zauważa się dużą różnicę pomiędzy realizacją ciągu fonicznego w przypadku spontanicznych wypowiedzi a realizacją fonemu podczas czytania (największy problem stanowią wyrazy z podwojonym wibrantem, takie jak „terrorizm”, „narracja” czy „aberracja”, niemniej jednak w tym przypadku nie zaburza to w znaczący sposób ich zrozumiałości). Najtrudniejszym wyrazem dla badanych okazał się logatom „aroruru” (5 osób nie mogło go zrealizować lub miało z tym ogromne problemy). Ostatnim elementem badania na materiale językowym było sprawdzenie sprawności artykulacyjnych z wykorzystaniem tak zwanych „łamańców językowych”. Nagromadzenie głoski [r] w otoczeniu głosek konkurencyjnych powodowało u badanych liczne asymilacje i metatezy (zdarzał się zatem król „Kalor” czy „kore rare” w „kolarowym” odcieniu) – podobne zjawiska spotyka się jednak nawet u osób niemających problemu z realizacją fonemu [r].

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że deformacje głoski [r] nie muszą znacząco wpływać na odbiór znanych słów. Większy problem stanowią jednak nazwy własne czy słowa wcześniej słuchaczowi nieznanne (co sygnalizuje utrudniony odbiór słuchowy logatomów).

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzić można, że:

1. Rozpoznane problemy artykulacyjne są głównie skutkiem zaniedbań w okresie dzieciństwa.
2. Samo postrzeganie własnej wady wymowy nie zależy od stopnia zrozumiałości wypowiedzi – istotne znaczenie mają tu przeżycia z okresu dzieciństwa czy dorastania. W badaniach własnych ustalono, że kobiety znacznie dłużej i dokładniej pamiętają o nieprzyjemnych sytuacjach zaistniałych w kontaktach z rówieśnikami (lub też: były bardziej skłonne ujawnić swe problemy badającemu).
3. U osób z rotacyzmem właściwym bardzo mała jest świadomość dotycząca etiologii wady: niesprawność języka często rozumiana jest jako dziedziczna, związana z budową narządów mowy. W związku z tym motywacja do ćwiczeń jest niska. Zwiększenie świadomości w tym zakresie skutkowałoby zapewne lepszym zrozumieniem trudności artykulacyjnych u osób z najbliższego otoczenia (np. własnych dzieci).
4. Niska jest także świadomość badanych dotycząca języków obcych. Rotacyzm właściwy w języku polskim może mieć niewielkie odzwierciedlenie w realizacji fonemu [r] w języku obcym. Trudności z tworzeniem prawidłowych głosek drżących w języku polskim nie muszą być przeszkodą w opanowaniu właściwej wymowy w wybranym języku obcym (i ukończeniu filologii obcej). Z całą pewnością są jednak przeszkodą w przyswojeniu głosek drżących w języku hiszpańskim.
5. Analiza materiału badawczego zasadniczo wskazuje w większości na brak problemów ze zrozumieniem wypowiedzi osób z rotacyzmem właściwym (najniższą zrozumiałość stwierdzono w przypadkach rotacyzmu o centralnym ułożeniu języka).
6. Żaden z badanych nie przejawiał dyskomfortu podczas rozmowy o wadzie wymowy. Jak twierdzą sami badani, deformacje głoski [r] nie są dużym odstępstwem od normy ani istotną barierą komunikacyjną. Niewyjaśnione pozostaje,

jakie jest rzeczywiste postrzeganie rotacyzmu przez badanych: czy ich postawa wynika z faktycznego braku problemów komunikacyjnych, czy jest wypracowana w odpowiedzi na zaistniałe trudności.

BIBLIOGRAFIA

- Antos D., Demel G., Styczek I., 1971, *Jak usuwać seplenienie i inne wady wymowy*, PZWS, Warszawa.
- Bałutowa B., 1972, *Wymowa angielska dla wszystkich*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Czaplewska E., 2012, *Diagnoza zaburzeń rozwoju artykulacji*, [w:] *Diagnoza logopedyczna: podręcznik akademicki*, red. E. Czaplewska, S. Milewski, GWP, Sopot, s. 65–120.
- Jastrzębowska G., Gałkowski T., 1999, *Logopedia: pytania i odpowiedzi: podręcznik akademicki*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Jastrzębowska G., Pelc-Pękala O., 1999, *Diagnoza i terapia opóźnionego rozwoju mowy*, [w:] *Logopedia: pytania i odpowiedzi: podręcznik akademicki*, red. G. Jastrzębowska, T. Gałkowski, Wydawnictwo UO, Opole.
- Grabias S., 2000, *Mowa i jej zaburzenia*, „Logopedia”, t. 28, Lublin, s. 7–35.
- Grabias S., 2003, *Język w zachowaniach społecznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kania J. T., 2001, *Szkice logopedyczne* (wyd. 2. popr.), PTL, Lublin.
- Karczmarczyk B., 2012, *Wymowa polska z ćwiczeniami* (wyd. 2 rozszerz. i uzup.), Asocjacja LOGOPEDIC, Lublin.
- Morciniec N., Prędoła S., 1973, *Fonetyka kontrastywna języka niemieckiego*, PWN, Wrocław.
- Nowikow W., 2012, *Fonetyka hiszpańska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ostapiuk B., 2008, *Standard postępowania logopedycznego w dyslalii ankyloglosyjnej*, „Logopedia”, t. 37, Lublin, s. 141–166.
- Płatkow A., 1977, *Wymowa francuska*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Pytka M., 2006, [hasło] *Reranie*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5: R–St, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 262–264.
- Rodak H., 2002, *Uczymy się poprawnie mówić. Poradnik logopedyczny z ćwiczeniami [r]*, WSiP, Warszawa.
- Skolimowska-Gradek M., 2013, „*Rewelacja czy udręka*” – opinie dorosłych z wadliwą realizacją polskiego fonemu /r/ o swojej wymowie, obcowaniu językowym i terapii logopedycznej, „Biuletyn Logopedyczny”, t. 1, Lublin, s. 42–51.
- Skorek E. M., 2001, *Reranie: profilaktyka, diagnoza, korekcja*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Słodownik-Rycaj E., 2008, [hasło] *Wady wymowy*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 7: V–Ż, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 18–23.
- Sołtys-Chmielowicz A., 2001, *Rotacyzm*, „Logopedia”, t. 29, Lublin, s. 37–5.
- Sołtys-Chmielowicz A., 2008a, *Standard postępowania logopedycznego w przypadku dyslalii*, „Logopedia”, t. 37, Lublin, s. 59–68.

Sołtys-Chmielowicz A., 2008b, *Zaburzenia artykulacji. Teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

Urbańczyk S., 1992, *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Wierzchowska B., 1971, *Wymowa polska*, PZWS, Warszawa.